

A horvát–magyar történelem szerves részét alkotta a határzóna, a határörvidékek története – ezt mutatja be a kötet hatodik fejezete a Zrínyiek bukásáig (szerzők: Stanko Andrić, C. Tóth Norbert, Zrinka Pešorda Vardić, Horváth Richárd, Végh Ferenc, Alexander Buczynski). C. Tóth Norbert tanulmányában a honor fogalmának modern, kettős értelmezését nyújtja, melynek eddigi hiányát fordítási pontatlanságra vezeti vissza. Alexander Buczynski historiográfiai összefoglalója végén elismerően nyilatkozik általában véve a történelemszakma társadalmi szerepéről, tudományok közötti jelentőségéről, és irányelveket is megfogalmaz a historiográfia jövőjére nézve.

A horvát társadalomtörténet lényeges faktora a római katolikus egyház, így szerepének egy egész fejezetet (hetedik) szenteltek a szerkesztők (szerzői: Molnár Antal, Zrinka Blažević, Bene Sándor, Robert Skenderović). A tanulmányok főhívják a figyelmet az egyház és az illírismus kapcsolataira, az egyházra, mint horvát nemzetösszetartó erőre, emellett azonban az a tézis is kirajzolódik, miszerint a Dráva nem elválasztó, inkább összekötő szerepet játszott történelmünk során.

A kötet utolsó, *Magyar–horvát kulturális érintkezések* címet viselő fejezete az együttélés konkrét korszakhoz kevésbé kötődő közös szféráit tárja az olvasók elé (szerzők: Nyomárkay István, Kiss Gy. Csaba, Vlasta Švoger, Tamara Tvrtković, Tihomir Čipek), mint például a magyar és a horvát nyelv kétoldalú szókölcsönzései, a horvátlakta területek felé irányuló magyar turizmus kialakulása és a 20. századi magyar és horvát konzervativizmus, valamint az azokat felváltó szélsőjobboldali (nyilas és usztasa) ideológiák és mozgalmak különbségei és párhuzamai. A horvátországi magyarságképet elemzi Vlasta Švoger és Tamara Tvrtković szerzőpáros tanulmánya, amely hangsúlyozza, hogy a közös államot nem fegyverrel kényszerítették ki, azonfelül a török, majd a Habsburg abszolutizmus elleni harc is közös nevezőt jelentett. A nemzeti mozgalmak révén a 18. századtól az ellenségesség fokozódott, amely 1848–1849-ben tetőzött, ám az aradi kivégzések már megbotránkozást keltettek a horvát társadalomban, így ismét az együttézés került előtérbe. A két történész arra a következtetésre jutott, hogy a magyarságkép pozitív és negatív elemek kombinációjának változó intenzitással megjelenő kombinációjából épült fel a hosszú együttélés során.

A mű végén földrajzi- és történelmi személynevek magyar–horvát „szótára” igazít el bennünket, ami a kötet hasznosíthatóságát növeli mind a történész, mind a laikus olvasók számára. A kötet szóhasználata néhol következetlen, így például a tanulmányokban többször előforduló Budapest említése az 1849 nyara előtti eseményekre vonatkozóan anakronisztikus. A kötet különleges jelentőségét az adja, hogy egyszerre ismerteti a magyar és a horvát történettudomány álláspontjait, eredményeit, valamint eddig alig kutatott tárgyköröket is bemutat a horvát és a magyar olvasóközönség számára egyaránt. A mű üzenetet közvetít a horvát és a magyar történelemszakma számára, motivációt nyújt és kijelöli az utat a további közös munkára, a szakma Dráván átnyúló együttműködésére.

Csernus-Lukács Szilveszter

Varga Bálint

ÁRPÁD A VÁROS FÖLÖTT

Nemzeti integráció és szimbolikus politika a 19. század végének

Magyarországon

MTA Történettudományi Intézet, Bp. 2017. 252 oldal

Azt gondolhatnánk, hogy a millenniumról vagy a dualista Magyarország nemzetiségi viszonyairól már mindent elmondtak, amit érdemes tudni. A látszat azonban csal: a magyar honfoglalás ezredik évfordulójának megünnepléséről – ami „a magyarországi szimbolikus

politika addigi történetének messze legnagyobb szabású és legdrágább eseménye” volt (37.) – ugyanis még nem született átfogó elemzés, noha többen is foglalkoztak ezzel az izgalmas témával. A korabeli forrásokat és feldolgozásokat (például *Köváry László: A millenium lefolyásának története s a millenáris emlékkalkotások*. Bp. 1897.) leszámítva magyar (például *Gerő András* tanulmányai a *Képzelt történelem* című kötetében [Bp. 2004.] és külföldi (például *Alica Kurhajcová: Between Center and Periphery*. In: *Discourses on Central European Histories*. Bp. 2015.) kutatók is kitértek a kérdésre vagy annak egy-egy részletére, mint ahogy a millenniumi emlékművekről is írtak már (például *Kovács Sándor: Honfoglalásunk hét emlékműve*. Bp. 2010.), de a két jelenség – vagyis az ünnepek és az emlékművek – összekapcsolására is már sor került Kolozsvár példáján (*Jakab Albert Zsolt: Az ezredik év. A millennium ünneplése és reprezentációi Kolozsváron*. In: *Aranykapu. Kolozsvár 2015.*).

Varga Bálint gyakorlatilag történészi pályája kezdete óta vizsgálja a témát, tudatosan feltérképezve annak különböző szegmenseit és síkjait. Az amerikai kiadással szinte egy időben jelent meg magyarul az *Árpád a város fölött* című kötet, amely a szerző eddigi kutatásainak egyfajta szintézise, ami a 2013-ban (Mainzban, illetve az ELTÉ-n) megvédett doktori dissertációján alapszik, és a korábban már önálló kötetben, különféle folyóiratokban vagy tanulmánykötetekben megjelent írásait is magában foglalja.

Az eddigi munkákhoz képest azonban ez a monográfia nemcsak a millenniumi ünnepségsorozat és az egyes emlékművek megtervezésének folyamatát, majd a lebonyolítás és felállítás körülményeit mutatja be – az ország Budapesten *kívüli* részeire koncentrálna –, hanem az egész eseménysort egy jóval szélesebb történeti és elméleti kontextusba helyezve veti alá elemzésnek. Ez pedig nem más, mint az egyes nacionalizmusok kibontakozása és rivalizálása a történelmi Magyarország területén, a múlt nacionalista reprezentációinak megkonstruálása, valamint a tér szimbolikus-nemzeti birtokbavétele. Ebből is látszik, hogy az *Árpád a város fölött* megjelenése nemcsak egy historiográfiai űrt tölt be, hanem rendkívül aktuális is, mivel olyan témákat boncolgat – mégpedig magas színvonalon –, mint a szimbolikus tőke politikai tőkévé konvertálása, az identitások tarkasága vagy a nacionalista mozgósítás gyakorlatai és korlátai.

A témaválasztáson túl azonban a feldolgozás módja is szerencsésnek bizonyult. Noha a munka első pillantásra „csak” egy részkérdés bemutatásának tűnik, ám mind a téma kibontásának, mind az egyes részletek elemzésének köszönhetően akár a modern nemzetépítések kis tankönyveként is használható. Varga Bálint ugyanis jól él azzal a körülménnyel, hogy a millenniumi ünnepségek gyakorlatilag az összes nagyobb népcsoportot érintették a századvégi Magyar Királyságban (amit a térkép is megjelenít, 12.). A magyar nemzeti (ön)ünnepléshez való viszonyuláson keresztül így nem csak arra világít rá, hogyan történt meg az emlékezet beemelése a politika terébe, és hogyan állították azt a nemzetépítések (nemzeti integrációk) szolgálatába, hanem plasztikusan szemlélteti az át- és kialakuló nemzeti, regionális, felekezeti és egyéb identitások, identitásépítő stratégiák és ideológiák megannyi típusát és fázisát az ország egész területén, Dévénytól Brassóig, Munkácsról Pusztaszeren át Zimonyig. Ez a spektrum egyrészt felöleli az egyszerre politikai és kulturális magyar és részben horvát nacionalizmust, a román, szerb és szlovák nemzeti – mai kifejezéssel etnopolitikai – mozgalmakat, a sajátos német, zsidó és ruszin identitásépítést, valamint a különféle regionális, lokális identitásokat (pozsonyi „pressburger”, erdélyi szász stb.), másrészt pedig elélnk tárja a magyar nemzetállam-építés számos módozatát, lokális helyzetekre reagáló stratégiáit is.

A könyv három jól elkülönülő részből áll. Az elsőben (*Egy ezeréves múlt*) a szerző egy rövid elméleti felvezetésben bemutatja a történettudomány, a (nemzeti) kultúra és a nemzet- és államépítés viszonyát, konkrétan pedig, hogy a dualista magyar elitben miképp fogalmazódott meg a magyar állameszme „kőbe és bronzba vésett” megjelenítésének szándéka a honfoglalás ezeréves évfordulójának apropóján. A szöveg kulcsfogalma a „nemzeti integráció”, amely a szakirodalomban még „nemzetépítésként” (például *Juan J. Linz: Nemzetépítés és államépítés*.

In: Nacionalizmuselméletek. Bp. 2004.; *Bárdi Nándor*: Otthon és haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéről. Csíkszereda 2013.) vagy „identitáspolitikaként” (*Egry Gábor*: Etnicitás, identitás, politika. Bp. 2015.) is használatos, ugyanakkor a szerző elveti a „nemzetiségi kérdés” fogalmát, kihangsúlyozva az egyes nemzeti mozgalmak törekvéseinek és működésének lényegi azonosságát és – legalábbis elméleti szinten – egyenrangúságát. A tömörség ellenére az első részből sem hiányoznak az érdekes részletek, például a nyugati inspiráció bemutatása, az emlékművekkel megjelölendő helyek kiválasztásának folyamata vagy a helyszínekért való rivalizálás (például Székelyudvarhely törekvése az erdélyi Árpád-szobor megszerzésére, 39.).

A *Városok* címet viselő következő rész arról a közegekről szól, amelyben a kormányzat millenniumi szimbolikus politizálása zajlott. A hét helyszínt rövid történeti áttekintésekkel és néhány statisztikai mutató alapján, illetve a rivális nacionalizmusok potenciális sikeressége szempontjából veszi sorra a szerző. Az elemzések betekintést nyújtanak a helyi politikai és társadalmi viszonyokba, az ábrázolások nem túl bonyolultak, de nem is elnagyoltak vagy statikusak. Pozsony kapcsán például jól megragadja a többretegű pozsonyi identitást és a nemzeti integrációk dinamikáját: a városban domináns „pressburger” mentalitást, a német nyelvű „hungarus patriotizmust”, az ortodox zsidóság elzárkózását, a szlovák nemzetépítés kezdeti felívelését, majd átmeneti vereségét, amely után a magyar nemzeti integráció maradt az egyedüli játszma. A fejezet végén Varga Bálint röviden összegzi a leírtakat, érzékeltetve a nemzetesítés határait a 19. században. Brassót – és részben Zimonyt – leszámítva a többi helyszínen a magyar nemzeti integráció fő ellenfelét nem a rivális nemzeti mozgalmakban, hanem inkább a sajátos helyi viszonyokban és a „nemzeti közömbösségben” azonosítja be (131–133).

A harmadik rész (*A kőbe és bronzba vésett magyar állameszmé*) „esettanulmányai” magukat az ünnepeket, valamint az egyes emlékművek felállítását és fogadtatását ismertetik. A szerző megemlíti a millennium általános, elvi elutasítását a szlovák, román és szerb nemzeti aktivisták részéről, majd pedig megjeleníti azokat az ellenérzéseket, amelyeket az egyes helyeken váltott ki – például a felekezeti törésvonalak mentén Nyitrán (katolikus fenntartások a liberális magyar állammal szemben) és részben Munkácson (az ortodox zsidóság részéről), illetve a nemzetiek mentén Brassóban (szász és román oldalról) és Zimonyban (szerb és horvát részről). A „soknemzetiségű nemzetállam” nemzetesített ünnepek paradoxonjait nemegyszer finom iróniával érzékelteti a szerző, például amikor egy pozsonyi magyar szónok „szociáldarwinista ihletettséggel” beszédéről ír, vagy a brassói szászok érdekes stratégiája kapcsán, amely tulajdonképpen az ünnepség „elszásosítását” jelentette (149.).

Varga Bálint a kontextus vázolása és a konkrét jelenségek leírása mellett látszólag kevésbé hangsúlyos, de valójában lényeges elméleti kérdéseket is felvet. Például az 1848–49-es magyar forradalom és szabadságharc kapcsán a „(polgár)háború” kifejezés használatával (41. jegyz.) a magyar nemzeti narratíva etnocentrizmusából való kilépés szükségességét jelzi. Az „asszimiláció”, a „magyarosítás” és az „elnemzetlenítés” kifejezések elutasításával együtt (18–19.) pedig a szerző mintha egyértelműen a modernista-konstruktivista álláspont mellett tenné le a voksát a nemzeté válás folyamatát illetően, amely alapvető cezúrát lát a „premodern” és a modern nemzeti identitás kifejlődése között (eltérően például a folytonosság számos elemét is hangsúlyozó etnoszimbolista megközelítéstől. A kérdést összefoglalja *Lajtai L. László*: *Trendek és elméletek a nemzet- és nacionalizmus kutatásban. Pro Minoritate 2015/6.sz.*) Ennek megfelelően a magyar (de lényegében az összes Magyarországon zajló) nemzeti integráció célja az volt, hogy a magyar (és nem magyar) anyanyelvű tömegekből, „amelyek viselkedését nyelve egyáltalán nem határozta meg, stabil nemzeti identitással rendelkező nemzettagokat faragjon [...] tehát valami egészen újat hozzon létre.” (18.). Ez a megközelítés és a vele járó fogalomhasználat azonban nem mindig áll összhangban az esettanulmányokban leírtakkal. Ezekből ugyanis jóval

komplexxebb képek rajzolódnak ki, a helyszíneken talált – és árnyaltan elemzett –, változatosabbnál változatosabb helyzetekre pedig a nacionalizmus konstruktivista felfogása nem mindig nyújt kielégítő magyarázatot. A szerző is rámutat: „egyértelmű, hogy a prenatalista korszak csoportszerkezete komolyan befolyásolta a nemzeti integráció esélyeit, és konfliktushelyzetben a fix határokkal rendelkező csoportokat könnyebben lehetett mobilizálni, mint a bizonytalan határukat.” (132.). Márpedig gyakran épp a prenatalista korszak fix határai váltak a modern nemzetek határaivá. A nacionalizmussal foglalkozó szakirodalom vitás kérdéseire tehát itt sem kapunk egyértelmű választ, igaz, lehet, hogy Varga Bálintnak nem is állt szándékában az ellentmondások feloldása, hanem csak a problémákra szeretett volna rámutatni. Mindenesetre talán jót tett volna a munkának, ha a szerző egységesebb keretbe foglalja és kiemeli az elméleti kérdéseket (beleértve például a pillérkonceptiót is), illetve alaposabban kibontja és elhelyezi a szakirodalomban a „nemzeti integráció” fogalmát.

Mindent összevetve Varga Bálint jól strukturáltan és fegyelmezetten mutatja be témáját, noha az meglehetősen szerteágazó, és számos helyen csábítana izgalmas kitérőkre. Elismerésre méltó a választott szempontok következetes és arányos érvényesítése (például a zsidó lakosság bemutatása az egyes településeken), a tárgyilagos, egyszerre tömör és világos stílus, valamint a nemzetközi szakirodalomra való hivatkozások nagy aránya, különösen annak tükrében, hogy magyar(országi) kérdéskör a könyv tárgya. Ugyanakkor a konstruktivizmus túlzott érvényesítésének csapdái is kiolvashatók a könyvből, vagyis hogy az érvként szolgálhat a mindenkori hatalmi aszimmetriák legitimálására. E szerint nemcsak a történelmet írják a győztesek, hanem a jelent és a jövőt is az erősebbek határozzák meg, ami mintegy az erőszakos integráció (a szerző által elutasított fogalommal: erőszakos asszimiláció) tudomásul vételét is sugallhatja. Amellett, hogy a kérdéskör kompakt és jól használható feldolgozásáról van szó, egyértelmű érveit közé lehet sorolni azt is, hogy a szerző nem fél felvetni és felvállalni olyan újszerű, akár vitatható észrevételeket sem, amelyek szembe mennek a meghatározó nemzeti fősodrok – különösen a nemzeti elvet is tükröző narratívák – képviselőivel, magyarokkal és nem magyarokkal egyaránt. Az *Árpád a város fölött* így remélhetőleg inspirálóan hat majd a további szakmai diskurzusokra is.

Patakfalvi-Czirják Ágnes – Zahorán Csaba

„KEDVES LAJOSOM!”

Csánki Dezső levelei Thallóczy Lajoshoz, 1879–1916

S.a.r., bev. és mutató: Reisz T. Csaba

(Századok Könyvek 2.)

Magyar Történelmi Társulat – MTA Történettudományi Intézet, Bp. 2017. 234 oldal

A Századok Könyvek első forráskiadványa egy olyan tudósszemélyiség alakját jelenítette meg, aki a Magyar Történelmi Társulatban és az Akadémián viselt tisztségei révén a 20. század első harmadában szívós kitartással szervezte a történettudományi művek megjelentetését, és megvalósította a történeti kutatási infrastruktúra alapintézményét, a forrásanyag használatát optimalizáló levéltári célépület befejezését. Csánki Dezső nevét azonban hamarosan mégis már csak szűk szakmai kör tartotta számon. A szélesebb közönség számára az Országos Levéltár bejáratánál márványtábla őrzi megfakult emlékét, s ugyanott, a főigazgatói szobát még évtizedekig ékesítette – igaz később az obligát Lenin kép társaságában – a róla készült olajfestmény. E portré megtekintése az 1970-es évek közepén viszont már arra a töredelmes